

Medikhanova A.B.

**MIGRATION PROCESSES IN KAZAKHSTAN: REGIONAL
FEATURES (ON THE EXAMPLE OF THE MANGYSTAU REGION)**

The article describes the dynamics of development of migration processes in Kazakhstan and in the Mangystau region. The analysis of the features of general and external migration flows is given both in the republic as a whole and in the regional aspect.

The characteristic of the quantitative and qualitative composition of migration flows, factors affecting the migration process. The specificity of the Mangystau region, which actively participates in migration movements, is revealed.

Key words: policy, migration, emigration, balance, repatriate, oralman.

ӘОЖ 930.85(574)

Джангужиев М.С. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты

E-mail: dsi-1949@mail.ru

Жапекова Г.К. – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент,
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

E-mail: gulfairusk@mail.ru

**ТАРИХИ-МӘДЕНИ МҰРА ЗЕРДЕЛЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-
ӘДІСНАМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ**

***Аңдатпа.** Мақалада тарихи ғылымның теориясы мен әдіснамасының негізгі аспектілері және зерттеудің жаңа бағыттары талқыланады. Қоғамдық қатынастардың қайшылықтарын тарихи ғылымның әртүрлі әдіс-тәсілдеріне сүйеніп шешуге болатын бағыттары туралы ой қозғалады. Авторлар дәстүрлі қоғамдардың тарихына, жаңғырту үдерісіндегі олардың мәдени өміріне талдау жасауға баса назар аударған.*

***Тірек сөздер:** зерттеудің әдіснамасы, кезеңдік және өркениеттік тұрғыдан қарастыру, жаңғырту, дәстүрлі қоғам, мәдени өмір.*

Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында қазақстандық құндылықтарды, ұлттың рухани жаңғыруы мен қоғамның санасын трансформациялауды әрі қарай қалыптастыру және нығайтудың негізгі қалаушы мәселелері қарастырылады [1]. Тәжірибе көрсетіп отырғандай, Қазақстан ұлтының негіздерін одан әрі нығайту бағыттарының бірі Еуразия халықтарының тарихи және мәдени мұрасын зерттеу және көпшілікке тарату болып табылады.

Соңғы онжылдықта тарихи ғылым өзінің әдіснамалық базасын үнемі кеңейте отырып, әртүрлі тәсілдер мен әдістерге сүйеніп, зерттеудің жаңа бағыттарын қалыптастырады. Дәстүрлі қоғамдардың тарихы мен мәдениетін, олардың модернизациялық үдерістерін зерделеуге екі тәсіл бөлінеді: қоғамның прогресс және бейсызық (өркениеттік, дискреттік) ретінде дамуын сипаттайтын сызықтық. Бірінші тәсіл тарихи процестің сипатын жалпы заңдары бар өрлемелі немесе төмендеу сызықты даму ретінде қарастырады. Сызықтық парадигма қоғамның варварлықтан өркениетке дейінгі дамуын сипаттайды (Вольтер, Л.Г. Морган) Гегель, К.Маркс және т. б. еңбектерінде ашылған прогресс ретінде және ежелгі шығыс ойшылдарының философиялық идеяларында, сондай-ақ қазіргі экологиялық пессимизм тұжырымдамаларында байқалады. Марксистік

интерпретациядағы тарихи процестің кезеңдендірілуі материалдық игіліктерді өндіру тәсілдерімен ерекшеленетін қоғамдық-экономикалық формациялардың (алғашқы қауымдық, құл иеленушілік, феодалдық, капиталистік және коммунистік) ауысуы ретінде көрсетілген. Өндіріс тәсілінің мазмұны өндірістік қатынастар мен өндірістік күштердің бірлігі (яғни адам, оның шеберлігі, дағдылары мен еңбек құралдары) болып табылады. Бір қоғамдық-экономикалық формациядан екіншісіне ауысу қалыптасқан жаңа өндірістік күштер мен ескірген өндірістік қатынастар арасындағы қайшылықтармен түсіндіріледі. Бұл қақтығысты шешу әлеуметтік революция нәтижесінде шешіледі. Қоғамдық-экономикалық формациядан ауысудың құрылған желісі бірыңғай әлемдік процесс ретінде ұсынылған және осы жорық формациялық деген атауға ие болды [2].

Экологиялық пессимизм концепті философиядағы, футурологиядағы, экономикалық теориядағы және әлеуметтанудағы бағыт ретінде қалыптасты. Осы бағыттың жетекші өкілдері Дж.Форрестер, Д.Медоуз, және т.б адамзаттың қоршаған ортаның ластануы, т. б. ресурстардың сарқылуы сияқты қазіргі заманғы проблемалары шешілуі қиын деп есептейді және көбінесе адамзаттың материалдық прогресінің одан әрі тоқтаусыз қозғалысын шектеуді көздейді [3].

1968 жылы А.Печчеидің бастамасымен жаһандық мәселелерді шешу мақсатында Рим клубы құрылды [4]. 1970 жылы Рим клубының отырысында Дж. Форрестерге жүйелік динамика тобының басшысы «Әлем-1» атауын алған адамзаттың жаһандық даму моделін әзірлеуді және кейіннен «Әлем-2» моделін аяқтауды тапсырды. Зерттеу нәтижелері бойынша, егер қазіргі келеңсіз үрдістер сақталса және оның алдын алу шаралары қамтамасыз етілмесе, дағдарыс болмай қоймайтыны айқын болды. Форрестердің пікірінше, «жаһандық тепе-теңдікке өту жауап болады, мұнда қалдықтарды регенерациялаусыз және алмастырғыштарды қолданусыз табиғи ресурстардың сарқылуы ерте ме, кеш пе, дағдарысты модельдеуші жүйеде тудырады» [5].

Жүйелік динамика әдісін қолдану жаһандық үлгілеумен айналысатын бағытты құруға мүмкіндік берді. Демография, ауыл шаруашылығы, капитал, экология, қалпына келтірілмейтін ресурстар мәселелерін қарастыратын Д.Медоуз 1972 жылы "Өсу шегі" кітабын жариялап, Форрестердің жұмысын жалғастырды [6]. Жүйелік динамика әдісін қолдану жаһандық үлгілеумен айналысатын бағытты құруға мүмкіндік берді. Демография, ауыл шаруашылығы, капитал, экология, қалпына келтірілмейтін ресурстар мәселелерін қарастыратын «Өсу шегі» кітабын жариялап, 1972 жылы Форрестердің жұмысын жалғастырды. С.А. Маховтың пікірінше, Батыс өркениетінің дүниетанымдық құндылықтары, бағдарлары «өсіп келе жатқан қиындықтарды жеңуге тырысу кезінде адекватты болуды тоқтатты» [7].

Айта кету керек, бұл проблемаларды қою қазіргі заманғы жаһандық сын-қатерлерге барабар жауап беруді талап етеді. Жаңа парадигма "орнықты даму" идеясы болды [8]. Бұл идея БҰҰ-ның 1992 жылғы конференциясында қолдау тапты және қоршаған орта мен даму жөніндегі Декларация қабылданды. Жаңа деңгейде орнықты даму мақсаттарына қол жеткізу бойынша мәселелер қойылды, дегенмен В. К. Левашов "тұрақты даму концепцияларын өз мақсаттарында әртүрлі қалыптастыратын орасан зор материалдық және қаржылық мүдделерді ескеру қажет екенін ескертеді. Сонымен қатар, қоғамдық дискурста қатысушы барлық тараптар мойындайтын және тұрақты даму парадигмасы дұрыс атайтын идеялар өзегі бар» [9, 7 б.].

Сызықтық тәсілдеудің қазіргі заманғы нұсқалары бар. Д.Белл постиндустриалды қоғамның тұжырымдамасын жасап, қоғамдық өндірістің, экономиканың өзгеруінің, өндірістік күштердің дербес элементі ретінде ғылыми білімді қалыптастырудағы негізгі үрдістерге терең талдау жасап шығарды [10].

Оларға қоғамның үш түрі бөлінген. Ауыл шаруашылығына негізделген қоғамның дәстүрлі (индустрияға дейінгі) түрі, жетекші рөл діни институттар мен армияға тиесілі. Индустриялық қоғам жаппай тұтынушыға бағдарланған өнеркәсіптік өндірістің дамуымен сипатталады, еңбек пен капитал негіз қалаушы болып табылады. Постиндустриалды қоғам XX ғасырдың екінші жартысында АҚШ пен Жапонияда пайда болады. Қоғамның осы түріне қызмет көрсету экономикасының құрылуы, ғылымды қажетсінетін технологиялардың пайда болуы, генетика, компьютерлік технологиялар саласындағы зерттеулер, ғарышты игеру және т.б. постиндустриалдық қоғамда ақпарат бар кәсіпқойлар жетекші күшке айналады. Мұндай жолмен Э.Тоффлер адамзат дамуының үш негізгі сатысын (толқындарын) – аграрлық, индустриялық, постиндустриялық түрлерін бөледі. Э.Тоффлер толқыны қоғамдық өмірді өзгертетін ғылыми-техникалық дамудағы сапалы серпіліс деп атайды. Адамзаттың бірінші толқыны ауыл шаруашылығын енгізу болды, екіншісі өнеркәсіптік төңкерістің арқасында пайда болды [11]. Э.Тоффлер бойынша бұл өзгерістер эволюциялық сипатқа ие. Ақпараттық қоғам тұжырымдамасының авторы Й.Масуда. Масудтың пікірінше, ақпараттық қоғамда бірінші кезекте әрбір жеке тұлға үшін жағдай жасалған, оның қажеттілігі оның өзін-өзі жүзеге асыруы болып табылады. Бұл ортада коммуникацияның жаһандық желілері арқылы "электр және су сияқты еркін" ақпаратты иеленуге үлкен мән беріледі [12].

XIX ғасырдың соңында тарихтағы бірыңғай даму сызығының теориясын жоққа шығаратын тұжырымдамалар пайда болады. Оларға адамзат тарихын түсінудің көпвекторлы концепциялары тарихқа бейсызық көзқарас жұмыстарында дамыған. А.Данилевский, О.Шпенглер, А.Тойнби, П.Сорокин, К.Ясперс және т.б. көптеген модельдер, мәдениеттер, өркениеттер бірегейлігі, олардың генезисі, гүлдену және құлдырау тірі ағзалардың бар болуымен байланысты. «Өркениет» термині А.Тойнбиде мәдениеттің синонимі ретінде қолданылады [13]. О.Шпенглер жергілікті дақылдардың даму кезеңі ретінде түсінік береді» [14].

Тарихи материалды зерделеуге жаңа әдістер мен тәсілдемелерді пысықтап шығару дақылды проблематиканы зерделеуде бағыттардың тұтастай қатарын қалыптастыруға әкелді. Жаңа мәдени тарихы, негізінен «көрініс тарихы» болып келеді [15], оның осындай жағдайы тарихшының өз мүдделерінің аясын кеңейтуге және сонымен бірге жаңадан пайда болған міндеттерді шешудің жаңа жолдарын табуға шексіз мүмкіндіктер ашады.

Өркениет теориясының классиктері (Освальд Шпенглер, Карл Ясперс, Арнольд Тойнби) көшпенді мәдениетті өркениетті әлемнің шеті ретінде ғана қарастырды. Тарихи шындыққа басқаша көзқарас болуы мүмкін. Көшпелілер мен олардың мәдениеті артта қалушылық танытқаны туралы стереотиптер қалыптасты. Көшпенділер «гүлденген» өркениеттердің өміріне басып кірді. Бұл теориялардың барлығы Еуразиялық континенттің орталығына көшпенді өркениет өкілдері қоныстануымен теріске шығарылады. Мұндай орасан зор аумаққа және қатал климаттық жағдайларға ұйым деңгейі жоғары адамдар ғана бейімделе алды.

Ұзақ уақыт номадизмді әдіснамалық ұғыну туралы даулар жүрді. Формациялық ұстанымның жақтаушылары көшпенділер ортасында жіктелген әлеуметтік қабаттарды және классика қағидатын анықтауға тырысты, мысалы келтірейік, Г.Е. Марковтың монографиясы «Кочевники Азии» [16], Е.И. Кычановтың «Кочевые государства от гуннов до маньчжуров» [17]. Өркениет теориясы посткеңестік тарихи ғылымға өзінің енуінің алғашқы уақытында көшпеншілікке қатысты ұғымдық және категориялық аппаратқа ие болған жоқ.

Көшпенділер тарихын формациялық және өркениетті қарау мәселелеріне Н.Н. Крадиннің, «Кочевники Евразии» жұмысы арналған [18].

Алайда, қазақстандық тарихшылар «өркениет» теориялық-әдіснамалық ұғымын қолдануға талпыныс жасауда. Бұл жерде айта кету керек Н.Э. Масановтің монографиясы «Кочевая цивилизация казахов: основы жизнедеятельности кочевнического общества» [19], А. И. Оразбаеваның «Цивилизация кочевников евразийских степей» [20]. Ж. О. Артықбаев жұмысында «Кочевники Евразии (в калейдоскопе веков и тысячелетий)» номадизмді «әлеуметтік-экономикалық формация» ұғымының зерттеуде болмайды, "этноәлеуметтік құрылым" түсінігі ұсынылады. Ж. О. Артықбаев көшпелі халықтардың еуропалық зерттеушілері тек XVIII-XIX ғғ көшпенділердің ғана өрнектелгенін атап өтті [21].

«Еуропа ғылыми және технологиялық прогреспен бірге алға жылжып отырса, ал көшпенділер сол деңгейде қалып, олар ауыл шаруашылық өркениетіне тығыз қоныстанды. Нәтижесінде бұл тарихи кезеңде көшпенділер бұрынғы әскери билігін толықтай жоғалтса, ал Ұлы Жібек жолындағы мәдени медиаторлар ролі өткенге дейін жоғалып кетті. XVIII-XIX ғасырлардағы еуропалық зерттеушілер көшпенділерге осындай скептивтік және дөрекі көзқарас танытып отыр.

Көшпелі тайпалар мен халықтар Еуропаға ғаламдық кеңістіктің мәртебесін беруіне мүмкіндік берген Ұлы географиялық ашулардың алдында тарихи үдерісті қалыптастыруға түзетулер енгізді. Ұлы даланың кең ауқымында көптеген түркі және моңғол тайпалары пайда болды, кейбіреулері басқалардың басымдылық құқығына қол жеткізді. Әлдеқайда мықтылар жеңіс тауып, далалық аймақтарға орналасты. Бұл олардың отырықшы мемлекеттерімен байланыста болуына себеп болды.

Еуразия көшпенділерінің тұрақсыз ауылшаруашылық мәдениеті, әсіресе Шығыс Еуропа өзара сегменттік әрекеттестігі мен өзара байланысы ұзақ тарихи тәжірибеге ие. Сондықтан XVIII-XIX ғасырлардағы көшпелілер өркениеті өндірістің қарқынды түрлері мен жаңа өркениетке көшудің аса күрделі міндеттеріне тап болды.

Б.Б. Ирмухановтың «История Казахстана: опыт теоретико-методологического исследования» атты монографиясы «XIX ғасыр – XX ғасырдың басында көшпенділер қоғамның даму келешегі болмады», - деген Арнольд Тойнбидің пікірін қолдап отыр. [22, 85-86 б.].

Көшпенділерді жаңа өркениетке көшіру туралы мәселені қараған кезде еуразияшылдық тұжырымдамасына, «орман мен дала» бірлігі идеясына және олардың мәдени-психологиялық жақындығына көз жүгіртуге болады. Бұл тұжырымдамада Еуразия көшпенділерінің бейбіт тұрғындармен қарым-қатынасының алғышарты қалай пайда болғаны түсіндіріледі.

Дәстүрлі қоғам даланың күрделі жағдайларына бейімделе отырып, бірегей мәдениет жасайды. Мұндай қоғам дәстүрмен реттеледі. Онда қоғамдық тәртіп қоғам өмірін реттеудің тұрақты формаларының болуымен сипатталады. Онда қалыптасқан әлеуметтік-мәдени өмір ұстанымдарын өзгермейтін түрде сақтауға ұмтылу байқалады. дәстүрлі қоғамның өзгеруі ұрпақтар бойы баяу жүрді. Жедел даму кезеңдері дәстүрлі қоғамдарда да орын алды, бірақ осындай кезеңдерде де өзгерістер қазіргі заманғы стандарттар бойынша баяу жүзеге асырылды, ал олар аяқталғаннан кейін қоғам циклдік динамика басым болатын салыстырмалы статикалық жағдайға қайта оралды. Индустрияға дейінгі қоғамның тән ерекшелігі дамудың циклдік сипаты болып табылады, ол сол бір әлеуметтік тәртіптер мен институттар тарихының әрбір жаңа орамында ұдайы жаңғыртуды білдіреді. Әдебиетте оны "дәстүрлі қоғам" деп те атауға болады. Билікті,

отбасын, еңбек процесін, адамдар арасындағы қарым-қатынас формаларын ұйымдастыру мұнда статикалық сипатқа ие болды және қандай да бір елеулі өзгерістерге ұшырамады. И.Г. Гердердің бағалауы бойынша, «Азиядағы мәдениет дәстүрінің алдында жолдар ашылды, және әр түрлі дәстүр осы жерде жердің басқа облыстарының дәстүрлері мен дәстүрлерімен байытылуы мүмкін» [23, 31-32 б.].

Саясаттану оқулығында дәстүрлі қоғам туралы былай деп жазылады: «дәстүрлі қоғамның Спенсерді, Дюркгеймді және теннис Фердинандін бергеннен сипаттамасына оның қарапайым ұдайы өндіру механизмдеріне негізделуі, көлденең байланыс түрі бойынша басқа шаруашылық бірліктерімен экономикалық белсенділіктің нәтижелерімен алмасуға қызығушылығы төмен, тұйық өмір сүруге және өзін-өзі қамтамасыз етуге басым бағдарлану» [24]. Бұл-тарихқа еуроцентристік көзқарас. Оның ықпалынан тенниспен Спенсер мен Дюркгейм де, Маркстің өзі де құтылмады. Барлық осы авторлар дәстүрлі қоғамдар туралы жеткілікті білімі жоқ «Құрылымдық антропологияда» К.Леви-Стросс дәстүрлі қоғамдармен байланыстардың мәнін осылай анықтады: «Батыс өздерін отарлық ресурстармен салды». Сондықтан дәстүрлі қоғамдар бөлігінде саясаттануда осы қоғамдардың басты сипаттамалары ретінде ұсынылған институттар пайда болды. Олар ресурстарды жаппай алу кезінде өмір сүру тәсілі болды [25].

Ресурстар ағындарын зерттеген Ф. Бродель былай деп жазды: «Капитализм әлемдегі теңсіздіктің бұзылуы болып табылады; даму үшін оған халықаралық экономикаға көмек көрсету қажет... ол басқаның еңбегін қиындатпай дами алмайды». [26]. Жергілікті өндірістік капитализмнің жер меншігінсіз пайда болған жоқ. XX ғасырдың басына қарай отарлық болған елдер үшін капитализм жолдарындағы индустрияландыру мен жаңғыртудың кез келген мүмкіндігі жойылған.

Сонымен қатар, басып алынған аумақтарда капитализмнің дамуы отарлық басып алудың бірінші сатысында болды. Дәстүрлі қоғамның мемлекеті оқулықтарда жиі авторитарлық немесе тоталитарлық ретінде ұсынылған. Бұл сурет өте боялған. Батыс мемлекетінің демократиялылығы колониялардан шығарылған қаражатпен қаржыландырылды. Кейде қазіргі қоғам барлық өнеркәсіп елдеріне тән деп санайды. «Жапония, өнеркәсіптік ел, дәстүрлі қоғамның басты ерекшеліктерін сақтап қалды. Индустрияландыру дәрежесі-қоғам типологиясы үшін критерий емес. Отаршылдардың модернизациялық миссиясы-миф. Олар капитализм анклавтарын (плантациялар, кеніштер, зауыттар), отар халқының көпшілігі еңбек пен тұрмысын архаизациялау есебінен құрды. Неоколониализм-бұл саясаттың жаңа жағдайлардағы жалғасы. Осылайша, дәстүрлі қоғам әрқашан қиғаш болып табылмайды» [27].

Қазіргі әлемде дәстүрлі мәдениеттің көрінісі әр түрлі. Мәселен, мысалы, ірі мегаполистерде индустрияландыру құрауыштарының (негізінен өндіріс) бар болуымен көрінетін, оларда жасалатын жаңғырту процестері бар қоғамдар ауылдық аумақтардағы дәстүрлі көріністер элементтерімен бір мезгілде белгілі. Мұнда құрылған қалалық бөліктің және шағын қалалар мен ауылдың аз білімді өкілдерінің көршілес болуы тән, оның халқының басым бөлігі жалпы сауатсыз, әлеуметтік-саяси құрылым еуропалық демократияның үлгілеріне сәйкес келеді. Екінші түрі қозғалыс процесі жағдайында да бар, бірақ екінші жағынан – онда саяси жаңғырту жағдайлары жоқ, алайда оның әлеуметтік дайындығының шарттары (білім беру, өндіріс және т.б.) болып табылады. Дәстүрлі мәдениетті зерттеумен ғалымдар ұзақ уақыт бойы, әртүрлі деңгейде, түрлі аспектілерде айналысады. Сонымен қатар, бұл процесс біркелкі емес және қайшы. Қоғамдық санада дәстүрлі мәдениеттің, дәстүрлі қоғамның екі тұжырымдамасы, дәстүр –

желілік және дискретті. Дискретті парадигма дәстүрлі мәдениеттерді автономды, бытыраңқы білім ретінде қарастырады [28]. К.В. Чистов дәстүрлі мәдениет стереотиптер, символдар, көріністер жүйесі болып табылады деп санайды. Айырмашылық дәстүрдің ерекше мазмұнында. Егер қоғамда дамудың жедел қарқынының стереотиптері қаланса, бұл аға ұрпақтың, отбасының мәдениет мазмұнын таратудағы рөлінің төмендеуіне әкеледі [29].

М.А. Розов дәстүрлі мәдениетті өткен мен қазіргі байланыстарын жинақтау, беру, өзектендіру тәсілі ретінде, адамның өмірлік кеңістігін сақтау тәсілі, трансляция бағдарламасы, сабақтастық механизмі ретінде белгіледі [30].

Назар дәстүрлі мәдениеті озды байланысты процестерді жаңғырту қоғамда. Ш.Эйзенштадт дәстүрді «әдеттегі», «шексіз қайталау» деп түсінуді сынай отырып, дәстүрдің құндылық-мағыналық (символдық) және институционалдық салалары арасындағы айырмашылықтарды жүргізді. Ол әр түрлі институционалдық салалардағы тұрақты даму мен жаңғырту барлық дәстүрлі элементтердің бұзылуына байланысты екендігіне келіспеді. Табысты жаңғырту, керісінше, дәстүрлі реттеу элементтеріне (отбасы, қауым, институт) сүйеніп жүргізілуі мүмкін. Эйзенштадт сондай-ақ дәстүр барлық әлеуметтік ұйымға тән деп мәлімдеді [31].

Ғылыми-техникалық прогресс жетістіктерінің XX ғасырдың басындағы бұқаралық мәдениеттің дамуына әсерін зерделеу талап етіледі. Элитарлық және халықтық мәдениетке бөлу бар, бірақ зерттеушілер дәстүрлі мәдениетті тек ауыл мәдениетімен байланыстырып, қалаларда да кеңінен ұсынылған. Осылайша, әдебиетті талдау XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамының мәдени өмірінің тарихы жеткіліксіз зерттелмеген деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

XIX ғасырдың соңында – XX ғасырдың басында модернизациялық үдерістер тездеді, бұл өмірдің барлық салаларында өзгерістерге алып келді. Бірнеше онжылдықта ел өз дамуында қарқынды серпіліс жасады. Бірақ бір уақытта жаңғырту үдерістерінің аяқталмауының салдары жинақталды. Феодалдық және феодалдық қатынастардың сарқыншақтары сақталды, бұл елдің даму сипаты мен оның шеттерінің айтарлықтай өзгеріске ұшырап, әлеуметтік қақтығыстарды ушықтырды. Мәдениеттің терең қабаттарын, оның динамикасын көру жаңғыртуды түсінуге көмектеседі. Өткен болашақ үшін дайын рецепттер бермейді, бірақ ол қалыптасқан жағдайдан ықтимал шығу жолдарын көрсетеді. 1917 жылғы революцияға дейінгі мәдени-ағарту ұйымдарының қызметі елдің мәдени өмірі проблемасының құрамдас бөлігі болып табылады. Олардың қызметін зерттеу, талдау және жалпылау практикалық қызығушылық тудыруы мүмкін. Мәдени өмір деп мәдениет мекемелерінің қалыптасу және жұмыс істеу тарихы түсініледі – бұл кітапханалардың бастауыш және халықтық білім беру мекемелері, кинематографтар, театрлар, көркем көрмелер, басқа да мәдени-ағарту ұйымдары.

Осы кезеңде қаланың мәдени өмірі мәдениет мекемелерінің тұтас жүйесіне сүйенеді. Егер алдыңғы дәуірдегі қаланың әлеуметтік-мәдени инфрақұрылымының орталық объектісі мешіт немесе шіркеу болса, XIX ғасырдың екінші жартысында ол бірте-бірте екінші жоспарға ығыса бастайды. Жаңа қоғамды қалыптастыруға қатысқан оқу орындары, кітапханалар, мұражайлар, театр мәдени өмір орталықтары болып табылады.

Өткеннің мәдени өмірі қоғамның тарихи қалыптасқан даму түрін, оның шығармашылық және зияткерлік әлеуетін көрсетеді, ол адамдардың ұйымдастырылуы мен қызметінің әр түрлі формаларында жүзеге асады. Халықтың немесе индивидтің өзін-өзі анықтауының нәтижесі, оның ерік-жігері бола отырып, мәдени өмір тарихы әлеуметтік болмысты жаңартудың қуатты

құралы болып табылады. Мәдени және әлеуметтік өзара іс-қимыл тетігін анықтау қоғамның қолайлы өмірін тиімді және ізгілікті реттеудің оңтайлы нұсқаларын анықтауға ықпал етуге бағытталған.

Әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.А. «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру». – http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket Пайдаланған уақыты: 12.10.2018 ж.
2. Семёнов Ю.И. Теория общественно-экономических формаций и всемирная история // Общественно-экономические формации. Проблемы теории. – М.: 1978. – С. 55-89.
3. Экологический кризис: Новейший философский словарь / Под ред. А.А. Грицанова. – М.: Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
4. Печчеи А. Человеческие качества. – М.: Прогресс, 1980. – 302 с.
5. Форрестер Дж. Мировая динамика. – М.: Наука, 1978. – 165 с.
6. Медоуз Д. и др. Пределы роста / Пер. с англ.; Предисл. Г.А. Ягодина. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 208 с.
7. Махов С. А. Математическое моделирование мировой динамики и устойчивого развития на примере модели Форрестера // Препринт ИПМ им. М.В. Келдыша РАН. – 2005. – №6. – С. 24.
8. Брундтланд Г.Х. Наше общее будущее Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР). – https://www.researchgate.net/publication/315328554_Ustojcivoe_razvitie_kompanii_traktovka_metody_i_modeli/fulltext/5a1d9852aca2726120b30b97/315328554_Ustojcivoe_razvitie_kompanii_traktovka_metody_i_modeli.pdf Пайдаланған уақыты: 14.10.2018 ж.
9. Левашов В.К. Устойчивое развитие общества: парадигма, модели, стратегия. – М.: Academia, 2001. – 174 с.
10. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. – М.: Academia, 2004. – 174 с.
11. Тоффлер Э. Третья волна. – М.: АСТ, 2004. – 781 с.
12. Masuda Y. The information Society as Post-Industrial Society. – Bathesda, Md.: World Future Society, 1981. – 171 p.
13. Тойнби А. Дж. Постижение истории: сборник / Пер. с англ. Е.Д. Жаркова. – М.: Рольф, 2001 – 640 с.
14. Шпенглер О. Закат Европы. – М.: Наука, 1993. – 592 с.
15. Репина Л.П. Что такое интеллектуальная история? // Альманах интеллектуальной истории. – 1999. – №1. – С. 8-9.
16. Марков Г.Е. Кочевники Азии. – М.: Издательство Московского университета, 1976. – 319 с.
17. Кычанов Е.И. Кочевые государства от гуннов до маньчжуров. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1997. – 319 с.
18. Крадин Н.Н. Кочевники Евразии. – Алматы: «Дайк-Пресс», 2007. – 416 с.
19. Масанов Н.Э. Кочевая цивилизация казахов: основы жизнедеятельности кочевников. – Алматы: Социнвест, 1995. – 320 с.
20. Оразбаева А.И. Цивилизация кочевников евразийских степей. – Алматы: «Дайк-Пресс», 2005. – 310 с.
21. Артыкбаев Ж.О. Кочевники Евразии (в калейдоскопе веков и тысячелетий). – СПб.: Мажор, 2005. – 320 с.
22. Ирмуханов Б.Б. История Казахстана: опыт теоретико-методологического исследования. – Алматы: Издательский дом «Наш мир», 2004. – 448 с.